

ВИЩА ОСВІТА В СТРУКТУРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

© 2014 РЕВАК І. О.

УДК 378:331.102.344(477)

Ревак І. О.

Вища освіта в структурі інтелектуального потенціалу України: стан і перспективи розвитку

Метою статті є аналіз поточного стану вищої освіти в Україні та перспектив її розвитку. Акцентовано увагу на трактуванні вищої освіти як складової інтелектуального потенціалу України, що має величезні можливості до збереження, відтворення та накопичення знань. Проаналізовано законодавче підґрунтя освітньої діяльності в Україні та обґрунтовано доцільність функціонування приватної освіти на рівні з державною. Охарактеризовано чинну в Україні систему закладів освіти та внутрішньосистемні причини зниження якості вищої освіти. Встановлено, що темпи приросту кількості студентів, які навчаються у вищих навчальних закладах III – IV рівня акредитації, та кількості випущених фахівців за останні п'ять років мають від'ємні значення. На основі порівняльної характеристики кадрового забезпечення державних і приватних ВНЗ доведено здатність українських вишів різних форм власності надавати освітні послуги однакової якості. Проаналізовано структуру державного фінансування вищої освіти та зроблено висновок про наближення рівня фінансування вітчизняної освіти до європейських норм. Акцентовано увагу на структурній деформації системи вищої освіти в Україні, її надмірну гуманізацію. Встановлено позитивні тенденції у підготовці кадрів вищої кваліфікації та обґрунтовано необхідність організації процесу підвищення кваліфікації населення за допомогою системи безперервної освіти та підвищення рівня доступності вищої освіти. Здійснено порівняльний аналіз індикативних показників вищої освіти, професійної підготовки в Україні та провідних державах світу.

Ключові слова: вища освіта, інтелектуальний потенціал, кадри вищої кваліфікації, професійна підготовка, система вищої освіти

Рис.: 1. Табл.: 4. Бібл.: 17.

Ревак Ірина Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, професор, кафедра інформаційних технологій у діяльності ОВС та економічної безпеки, Львівський державний університет внутрішніх справ (вул. Городоцька, 26, Львів, 79066, Україна)

Email: irrevak@inbox.ru

УДК 378:331.102.344(477)

UDC 378:331.102.344(477)

Ревак И. А. Высшее образование в структуре интеллектуального потенциала Украины: состояние и перспективы развития

Целью статьи является анализ текущего состояния высшего образования в Украине и перспектив его развития. Акцентировано внимание на трактовке высшего образования как составляющей интеллектуального потенциала Украины, которая имеет огромные возможности для сохранения, воспроизводства и накопления знаний. Проанализирована законодательная база образовательной деятельности в Украине и обоснована целесообразность функционирования частного образования на уровне с государственным. Охарактеризованы действующая в Украине система учебных заведений и внутрисистемные причины снижения качества высшего образования. Установлено, что темпы прироста количества студентов, обучающихся в высших учебных заведениях III – IV уровня аккредитации, и количества выпущенных специалистов за последние пять лет имеют отрицательные значения. На основе сравнительной характеристики кадрового обеспечения государственных и частных вузов доказана способность украинских вузов разных форм собственности предоставлять услуги одинакового качества. Проанализирована структура государственного финансирования высшего образования и сделан вывод о приближении уровня финансирования отечественного образования к европейским нормам. Акцентировано внимание на структурной деформации системы высшего образования в Украине, ее чрезмерной гуманитаризации. Установлены положительные тенденции в подготовке кадров высшей квалификации и обоснована необходимость организации процесса повышения квалификации населения с помощью системы непрерывного образования и повышения уровня доступности высшего образования. Осуществлен сравнительный анализ индикативных показателей высшего образования и профессиональной подготовки в Украине и ведущих странах мира.

Ключевые слова: высшее образование, интеллектуальный потенциал, кадри высшей квалификации, профессиональная подготовка, система высшего образования

Рис.: 1. Табл.: 4. Библ.: 17.

Ревак Ирина Александровна – кандидат экономических наук, доцент, профессор, кафедра информационных технологий в деятельности ОВД и экономической безопасности, Львовский государственный университет внутренних дел (ул. Городоцкая, 26, Львов, 79066, Украина)

Email: irrevak@inbox.ru

Revak I. O. Higher Education within the Structure of Intellectual Assets of Ukraine: the Current Status and Development Prospects

The objective of the article is the analysis of the current status of higher education in Ukraine and its development prospects. The article emphasizes the interpretation of higher education as one of the intellectual assets of Ukraine which provides significant opportunities for storage, reproduction, and accumulation of knowledge. The legal framework for educational activities in Ukraine was analyzed, and rationale was provided for the private education functioning on a level with the public education. The study also describes the system of higher educational establishments currently existing in Ukraine and discusses the intrasystemic causes of the deteriorating quality of higher education. The rates of increase in the number of students at higher educational establishments of the 3rd and 4th accreditation levels, as well as rates of growth in the number of graduates over the past five years were established to have negative values. A comparison of the staffing of state-affiliated and private higher education establishments demonstrated the ability of Ukrainian educational establishments with varying forms of ownership to provide services of equal quality. The article also analyzes the structure of state financing for higher education and reaches a conclusion on the degree to which financing for domestic education approaches the European standards. Special emphasis is put on the structural deformation of the system of higher education in Ukraine and its excessive humanization. The article also identifies positive trends in training top-qualification specialists and substantiates the necessity of organizing advance training for the population using the continuing education system and making higher education more accessible. A comparative analysis of indicative rates of higher education and professional training in Ukraine and leading countries of the world was conducted.

Keywords: higher education, intellectual assets, top-qualification specialists, professional training, higher education system

Pic.: 1. Tabl.: 4. Bibl.: 17.

Revak Iryna O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Professor, Department of Information Technology in the Activities of the Police Department and Economic Security, Lviv State University of Internal Affairs (vul. Gorodotska, 26, Lviv, 79066, Ukraine)

Email: irrevak@inbox.ru

Вступ. Сьогодні високорозвинені держави світу переконливо демонструють, наскільки важливою є система вищої освіти для здійснення структурних перетворень та інноваційного розвитку. Вища освіта як феномен соціокультурної реальності має величезні потенційні можливості щодо збереження та нагромадження знань, духовних цінностей і надбань національної культури, вона відіграє провідну роль в ідентифікації суспільства та є рушійною силою економічного розвитку будь-якої держави.

В умовах побудови знанневої економіки інтелектуальний потенціал визначається рівнем розвитку освітньої і наукової сфер, станом культурної та духовної спадщини, адже в його основі закладена природна здатність акумулювати все нові знання, генерувати нові ідеї, що стають основним джерелом економічного зростання. Вища освіта, що є базовим елементом інтелектуального потенціалу, відповідає за стан освіченості суспільства, його здатність до розвитку та самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень. У вітчизняній і зарубіжній літературі існує чимало фундаментальних праць, присвячених вивченню освітнього потенціалу та значущості освіти в науково-технологічному та інноваційному розвитку національної економіки. Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили Д. Бел, В. Ростю, Т. Шульц, Л. Туроу, М. Блауг, Ф. Махлуп, А. Тофлер, Т. Стюарт та інші. Серед вітчизняних дослідників цієї проблеми слід назвати Ю. Канигіна, О. Созінова, В. Гейця, І. Каленюк, В. Куценко, М. Згуровського, Б. Каліцького, І. Лукінова, Л. Федулово, О. Комаров, В. Удовиченко та багатьох інших.

Метою статті є аналіз сучасного стану та перспектив розвитку вищої освіти як структурного елемента інтелектуального потенціалу України.

Виклад основного матеріалу. Вища освіта виступає не лише носієм інтелектуального потенціалу, але й високопродуктивною силою у суспільстві та потребує постійної уваги з боку держави та належної фінансової підтримки. Дослідниками освітньої сфери доведено, що співвідношення витрат на освіту до економічного ефекту від неї становить 1:4. Аналіз багатьох світових рейтингів дозволив зробити такі висновки: за рівнем письменності дорослого населення Україна є однією з перших у світі, за кількістю вчених – серед перших 25 відсотків, проте за рівнем добробуту – серед останніх 40 відсотків країн, за часткою високотехнологічного експорту – майже останньою. За оцінками західних експертів, Україна має яскраво виражену конкурентну перевагу – високий рівень освіти, науки і загальної культури населення. У рейтингових порівняннях Світового економічного форуму українська освітянська система визнана кращою за німецьку, російську, польську, італійську, китайську та турецьку. Таке високе місце в рейтингу зумовлено порівняно високою якістю вищої технічної та математичної освіти. Україна серед 144 країн посідає 30 місце, випереджаючи ряд розвинених держав – США, Великобританію, Швецію, Італію, а також такі країни з трансформаційною економікою, як Польща, Китай та Туреччина. Ще однією сильною стороною вітчизняної освітньої системи є те, що за кількістю сертифікованих програмістів Україна посідає 4-те місце в світі, а щороку вітчизняні вузи випускають до 50 тис. дипломованих ІТ-фахівців. Результати оцінювання 144 країн за окремими складовими глобального індексу конкурентоспроможності у 2014 – 2015 рр. показу-

ли, що Україна посіла за рівнем вищої освіти та професійної підготовки 40, за технологічною готовністю – 85, за інноваціями – 81 місце. Загалом Україна покращила свої позиції на 8 пунктів та посіла 76 місце проти 84 у 2013 – 2014 рр. [1].

Переконані, що освіта є продуктивною силою суспільства, а отже, безпосередньо долучається до процесів формування та розвитку інтелектуального потенціалу. Вища освіта виступає вирішальним фактором інноваційного поштовху та інтелектуального прориву, оскільки глобальна економіка, до якої прагне ввійти Україна, вимагає якісно нового рівня освіти та постійного оновлення знань і навичок упродовж усього життя. Передова система освіти робить можливим прорив практично у всіх сферах життя суспільства та є важливим чинником стабільності та національної економічної безпеки держави.

Сьогодні в Україні створюється ефективна законодавча база, адекватна міжнародним нормам у сфері освіти. Так, новий Закон України «Про вищу освіту» встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, визначає умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами (ВНЗ) на принципах автономії останніх, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях [2]. Стратегічним документом у сфері освіти є Національна доктрина розвитку освіти, у загальних положеннях якої зазначено, що освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціали суспільства, є стратегічним ресурсом покращення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [3]. Освіта є невід'ємною складовою суспільства та основою розвитку особистості, вона повинна бути визнана реальним пріоритетом державної політики, переважно через пріоритетність її державного фінансування.

Існування ж приватної освіти нарівні з державною є виправданим з огляду на те, що Україна досі не досягла гідного рівня національного достатку, який, за оцінками ЮНЕСКО, настає тільки тоді, коли питома вага осіб працездатного віку з вищою освітою перевищує 50 %. На жаль, аналіз структури працездатного населення підтверджує, що в Україні серед економічно активного населення у віці 15 – 70 років повну вищу освіту мали: у 2005 р. – 21 %, у 2010 р. – 25,8 %, у 2013 р. – 27,8 % [4], що є недостатнім для активізації широкомасштабних інвестиційно-інноваційних проєктів. Очевидно, в Україні утворилася велика кадрована ніша, яку має заповнити система вищої освіти, здатна підготувати висококваліфікованих фахівців і поповнити кадровий резерв, що стане підґрунтям для нарощування інтелектуального потенціалу.

Чинна система закладів вищої освіти є розгалуженою, характеризується відкритістю та різними формами навчання і залишається конкурентоспроможною у світовому освітньому просторі, при цьому сформована мережа державних та приватних ВНЗ викликає занепокоєння насамперед з приводу якості наданих освітніх послуг. Так, за аналізований період спостерігалось поступове зростання кількості ВНЗ приватної форми власності, хоч переважну

частку (майже 70 %) завжди становили державні. Найбільшу кількість ВНЗ III – IV рівнів акредитації приватної форми власності було зафіксовано на початку 2005 / 06 навчального року – 113 (32,8 %) вишив проти 232 вузів державної форми власності. Варто зауважити, що така ситуація була об'єктивною, оскільки чисельність абітурієнтів з початку 90-х років XX ст. щорічно зростала. Однак, так тривало до

2010 року, після чого почалися зворотні процеси: зменшення кількості вступників у ВНЗ, зумовлене демографічним спадом у 1993 – 1999 роках; ліквідація дрібних приватних вузів; поглиблення фінансово-економічної кризи тощо. Тенденції основних показників освітньої сфери України надано у табл. 1.

Таблиця 1

Показники освітньої діяльності в Україні*

Показники	Роки				
	2009/10	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14
ВНЗ III – IV рівня акредитації, всього	350	349	345	334	325
у т. ч. державної та комунальної власності	242	243	238	231	229
приватної власності	108	106	107	103	96
Кількість студентів у ВНЗ III – IV рівня акредитації, тис.	2245,2	2130	1954,8	1824,9	1724
Темпи приросту до попереднього навчального року	-0,05	-0,05	-0,08	-0,07	-0,06
Кількість студентів у ВНЗ III – IV рівня акредитації на 10 тис. населення	488	465	428	401	380
Випущено фахівців з ВНЗ III – IV рівня акредитації, тис.	527,3	543,7	529,8	520,7	485,1
Темпи приросту до попереднього навчального року	0,06	0,03	-0,03	-0,02	-0,07
Питома вага студентів (%), які навчалися за рахунок					
державного бюджету	36,5	38,3	39,8	42,1	н. д.
місцевих бюджетів	1	1	0,9	1	н. д.
органів державної влади, юридичних осіб	0,4	0,4	0,5	0,3	н. д.
фізичних осіб	62,1	60,3	58,8	56,6	н. д.

*Розраховано за [5]

Загалом, кількість ВНЗ в Україні зростала зі 149 у 1990 році до 353 у 2009 році, тобто у 2,4 рази. Хоча протягом останніх років намітилась стала тенденція до скорочення мережі ВНЗ, однак їхня кількість порівняно з європейською освітньою системою є надто великою. Спостерігається також зменшення контингенту студентів. Так, на початку 2013 / 14 навчального року у вузах різних форм власності налічувалося понад 1,7 млн студентів, зокрема за денною формою навчання – трохи більше 1 млн осіб, що на 480 тис. осіб менше, ніж у 2005 році, а в розрахунку на 10 тис. населення – 380 студентів у 2013 році проти 470 у 2005 році [5].

Дані табл. 1 свідчать про зростання питомої ваги студентів, які навчаються за рахунок державного бюджету із 36,5 % у 2009 / 10 н. р. до 42,1 % у 2012 / 13 н. р. та поступове скорочення частки студентів, оплату за навчання яких здійснюють фізичні та юридичні особи із 62,1 % до 56,6 % за аналогічний період.

Отже, загальні спадні тенденції, які спостерігаємо в освітній сфері, на наш погляд, мають як негативні, так і позитивні наслідки. До позитивних сторін варто віднести поступове скорочення кількості ВНЗ, що, вірогідно, підвищить якість освіти, адже питання якості освітніх послуг в Україні загострилося у зв'язку з ліквідацією державного розподілу випускників вузів, нестійким попитом на фахівців з боку працедавців, недостатнім бюджетним фінансуванням тощо. Негативні наслідки значною мірою торкаються науково-педагогічного персоналу вузів, оскільки при скороченні, реорганізації чи укрупненні вузів порушуються

певні організаційно-штатні пропорції, що в кінцевому підсумку призводить до скорочення кваліфікованих кадрів. На ринку праці з'являється категорія «дипломованих спеціалістів», незатребуваних вітчизняною економікою. Ще одним негативним проявом такої ситуації сьогодні можна вважати практичну неможливість освітянам-науковцям працювати за сумісництвом, що масово спостерігалось в Україні у період з 2004 по 2009 роки.

На жаль, від'ємні темпи приросту чисельності студентів і випущених фахівців із вузів вищих рівнів акредитації не дозволять у недалекому майбутньому створити той кадровий резерв, який збагатить інтелектуальний потенціал держави та здійснить інтелектуальний прорив.

Особливої уваги, на нашу думку, потребує аналіз якості освітніх послуг, що надаються державними і приватними ВНЗ. З цією метою спробуємо проаналізувати та оцінити кадровий потенціал ВНЗ за такими критеріями:

- якісний викладацький склад (питома вага штатних працівників і сумісників);
- співвідношення штатних працівників і студентів (табл. 2).

Порівняльну характеристику кадрового забезпечення державних і приватних ВНЗ на початок 2013 / 14 навчального року надано у табл. 2.

Аналіз даних табл. 2 дозволив зробити такі висновки: основний персонал ВНЗ вищих рівнів акредитації складають 138,3 тис. викладачів; з них: докторів наук – 15,5 тис., кандидатів – 76,2 тис., професорів – 13,6 тис. (8,5 %), доцентів – 51,2 тис. (31 %). Окрім того, у вузах працюють понад

Таблиця 2

Порівняльна характеристика кадрового забезпечення державних і приватних ВНЗ на початок 2013 / 14 навчального року*

Показники		Державні ВНЗ		Приватні ВНЗ	
		Чисельність, осіб	%	Чисельність, осіб	%
Викладацький склад ВНЗ	Штатні працівники	128487	88,6	9843	73,2
	Сумісники	16584	11,4	3607	26,8
Наукові ступені та вчені звання викладацького складу ВНЗ	Кандидати наук	70354	48,5	5875	51,2
	Доктори наук	14298	9,9	1169	10,2
	Доценти	47680	32,9	3491	30,4
	Професори	12633	8,7	950	8,3
Чисельність студентів, осіб		1565385		158300	
Співвідношення штатних працівників і студентів	Всього	1:26		1:36	
	Професори	1:124		1:167	
	Доценти	1:33		1:45	

*Розраховано за [5]

20 тис. сумісників. Співвідношення числа професорсько-викладацького складу і студентів у вузах державної та приватної форм власності майже не відрізняється, хоча ситуація з якісним науково-педагогічним складом у державних ВНЗ є дещо кращою. Рівень забезпечення державних вузів викладачами основного персоналу є вищим, однак більша частка сумісників у приватних вузах зумовлює порівняно вищу мобільність професорсько-викладацького складу.

Загалом дані порівняльної таблиці свідчать про приблизно однаковий якісний склад основного персоналу державних і приватних ВНЗ III – IV рівнів акредитації, відтак, можна стверджувати, що українські виші різних форм власності здатні забезпечувати приблизно однакову якість освіти.

Поділяємо думку Т. Лукіної та О. Ляшенка щодо того, що якість освіти перебуває у прямій залежності від інтелектуального рівня та духовної культури суспільства [6, с. 133]. Якість вищої освіти має на меті: забезпечення якісного управління навчально-виховним процесом у кожному ВНЗ; здійснення науково-методичної роботи на рівні, що відповідає сучасним вимогам; упровадження системи стимулювання праці професорсько-викладацького складу; високу якість результатів освітнього процесу; креативність викладацького персоналу та студентів тощо [7, с. 78].

Гострою проблемою сучасної вищої освіти є неефективне використання бюджетних коштів для забезпечення високої якості освітніх послуг. Наявний рівень бюджетного фінансування освітньої сфери позбавлений інвестиційного характеру, не забезпечує надійного розвитку та модернізації освіти. На нашу думку, держава повинна створити належні умови для ефективної діяльності навчального закладу, максимально зосередити бюджетні ресурси на пріоритетних напрямках розвитку освіти, оскільки, усвідомивши пряму залежність економічного добробуту держави від загального освітнього рівня населення, фінансування системи вищої освіти розвинуті країни світу розглядають як інвестиції у людський капітал. Варто наголосити, що майже 55 % української освіти фінансується за рахунок приватних коштів, а лише понад 1 % – за рахунок фінансових ресурсів промислових підприємств [8]. Вітчизняні бізнес-структури,

на жаль, поки що не зрозуміли, що інвестування в освіту є однією з найприбутковіших сфер вкладення капіталу, яка забезпечує швидке зростання доходів і конкурентоспроможність створюваних товарів.

У структурі державного фінансування відбувається поступове збільшення обсягів фінансування, однак виділені суми є недостатніми для реального оновлення освітньої сфери. Так, загальні видатки зведеного бюджету у 2013 році становили 105,5 млрд грн, або 20,9 % від загальної суми видатків, що на 22 %, або 19,3 млрд грн більше, ніж у 2011 році [9]. Питома вага видатків на освіту у відсотках до ВВП теж має тенденцію до зростання та наближається до рівня фінансування освіти урядами європейських держав. У 2013 році на розвиток освіти в Україні було виділено 7,3 %, що на 1,9 в. п. більше, ніж у 2005 році (рис. 1). Державні видатки на освіту в країнах ЄС-28 у 2011 році дорівнювали 5,25 % від ВВП, в той час, як витрати державних і приватних джерел фінансування на навчальні заклади становили 6,3 % ВВП. Найвищий рівень державних витрат на освіту у відсотках до ВВП спостерігався в Данії (8,8 % ВВП), на Кіпрі та Мальті (по 7,9 %), Швеції (6,8 %), Фінляндії (6,8 %), найнижчий – у Румунії (3,5 %) і Люксембурзі (3,2 %). У більшості держав – членів ЄС державні витрати на освіту коливалися в межах від 4,0 % до 6,0 % від обсягу ВВП [10].

Однією з нагальних проблем сьогодення є деформація структури освітньої системи, спричинена проблемами всередині самої системи. Так, некерованим став процес реорганізації вузів та їхніх філій, комерціалізація системи освіти, відкриття нових спеціальностей. Такий стан справ спричинив ситуацію, коли вища освіта, позбавлена належної державної фінансової підтримки і намагаючись вижити, не реагує на потреби сучасного ринку праці. Внаслідок цього збільшується підготовка одних фахівців, тоді як у суспільстві гостро відчувається нестача інших спеціалістів. Сьогодні не вистачає кваліфікованих працівників інженерних спеціальностей та є надлишок правників та економістів. Викликає занепокоєння надмірна гуманізація вищої освіти – переважання спеціальностей гуманітарного профілю. Гуманітарні факультети, за винятком випускників педагогічних інститутів, які не вельми прагнуть працюва-

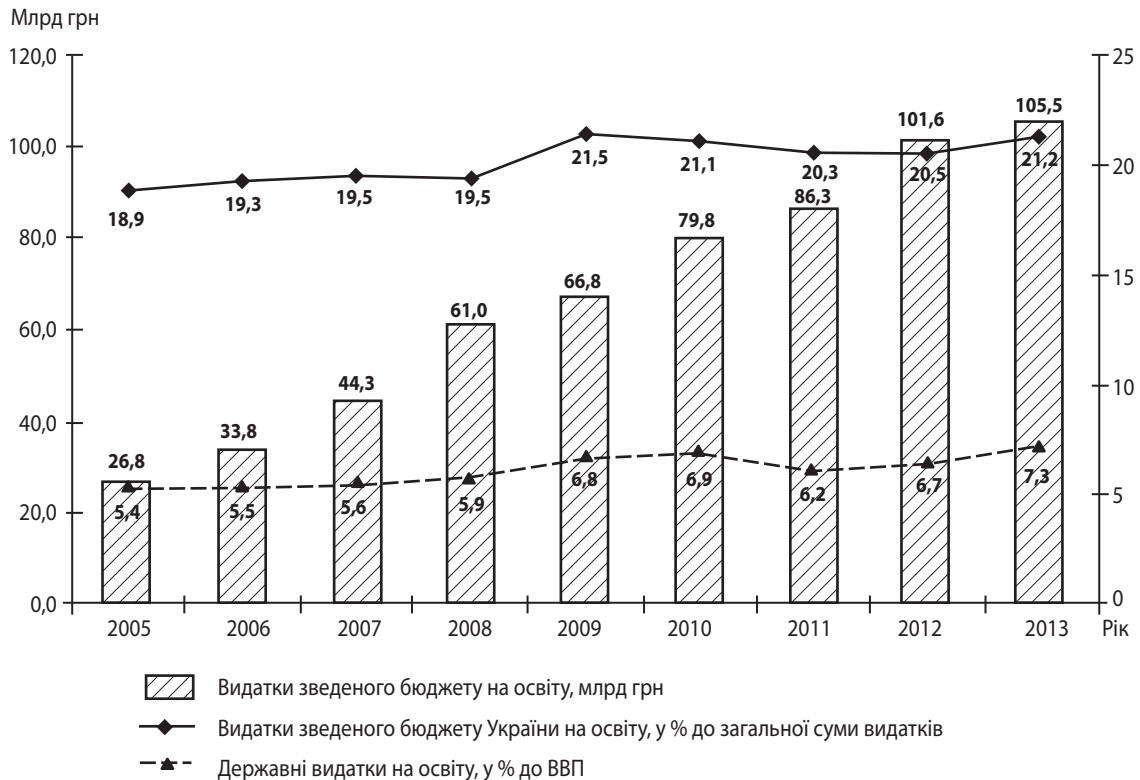

Рис. 1. Видатки зведеного бюджету України на освіту за 2005 – 2013 роки [11]

ти у школах, готують величезну кількість фахівців, знання і вміння яких взагалі не потрібні суспільству [12, с. 109].

Вважаємо, що Україні як державі, що прагне увійти до європейського освітнього простору, необхідно переорієнтуватися на спеціальності природничого характеру з орієнтацією на сучасні комп'ютерні науки та інформаційні технології. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій є одним із найважливіших факторів інтелектуального прориву та економічного зростання.

Безперечні процеси нарощування інтелектуального потенціалу в Україні висувають до вищої освіти нові вимоги, зокрема: підготовка кадрів вищої кваліфікації; охоплення населення системою безперервної освіти; підвищення рівня професійної освіти; формування та розвиток інфраструктури освітніх закладів; надання якісно нового рівня знань інноваторам (бізнесменам, менеджерам, працівникам), розробникам знанневомістких товарів і послуг (ученим, винахідникам, інженерам) і споживачам освітніх послуг тощо.

Актуальною проблемою ефективного функціонування освітньої сфери, на нашу думку, є підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів. У системі вищої освіти створюється цілісна система такої підготовки: МОН України запроваджує нову концепцію розвитку системи підготовки кандидатів і докторів наук, спрямовану на підвищення якості та ефективності підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів. Загалом, в Україні третя частина фахівців вищої кваліфікації, які займаються науково-технічною діяльністю, працює у ВНЗ, п'ята частина – в установах академічного профілю, 6,2 % – в галузевих наукових організаціях, 0,2 % – у заводському секторі. Протягом 2013 року дипломи доктора і кандидата наук отримали 5,7 тис. осіб,

у т. ч. 46,0 % – у галузі суспільних наук (40 % з яких – у галузі економічних, 16,0 % – технічних, 12,4 % – природничих, 11,5 % – медичних, 3,2 % – сільськогосподарських і 10,8 % – гуманітарних наук). Дві третини загальної кількості нових фахівців вищої кваліфікації – це викладачі вищих та інших навчальних закладів, доценти, професори кафедр, асистенти; 14 % – наукові співробітники, вчені секретарі; 13 % – керівники підприємств, установ, організацій і керівники різних виробничих підрозділів [13, с. 30].

Проте, особливе занепокоєння викликають процеси, що погіршують склад науково-педагогічних кадрів, перш за все, їхнє старіння. На кінець 2013 р. частка фахівців із науковими ступенями, старших за 50 років, порівняно з кінцем 2012 р. зменшилась на 1,8 в. п. і становила 47,6 %, фахівців віком до 40 років включно – зросла на 1,2 в. п. (32,9 %). При цьому, середній вік усіх спеціалістів з науковими ступенями не змінився і становив майже 50 років (жінок – 45,6, чоловіків – 53,8 років) [13, с. 30]. Водночас якісний склад науково-педагогічних працівників вузів України з року в рік покращується, про що свідчать дані табл. 3.

Як бачимо, друга половина першого десятиліття XXI ст. характеризується сталою тенденцією до зростання обсягів підготовки фахівців вищої кваліфікації. Частка підготовлених аспірантів у загальній кількості прийнятих починає зростати, особливо протягом останніх трьох років (82,8 % у 2011 р., 84,7 % у 2012 р. та 95,9 % у 2013 р.). Однак, за результатами досліджень, 30 – 40 % із тих, хто йде навчатися до аспірантури, не мають інтересу до наукової праці. Мотиваціями тут є прагнення закріпитися у місті, небажання служити у війську, можливість за час перебування в аспірантурі знайти більш вигідне заняття [14, с. 23]. Разом з тим, слід зазначити, що протягом останніх п'яти років

Підготовка фахівців вищої кваліфікації у ВНЗ України у 2005 – 2013 рр.*

Роки	Приріст фахівців вищої кваліфікації, %		Співвідношення підготовлених фахівців вищої кваліфікації до прийнятих, %		Частка випущених фахівців вищої кваліфікації із захистом дисертації у загальній кількості випущених, %	
	кандидатів наук	докторів наук	в аспірантурі	у докторантурі	з аспірантури	з докторантури
2005	5,12	3,48	64,6	77,0	18,25	13,94
2006	5,27	3,95	65,2	78,1	21,02	21,97
2007	3,20	2,86	67,9	84,1	21,20	20,05
2008	4,81	4,50	70,3	96,7	21,79	21,14
2009	4,38	3,30	74,8	102,5	23,03	26,88
2010	3,49	3,98	76,6	74,0	23,57	28,76
2011	1,17	3,31	82,8	80,5	24,24	25,66
2012	3,62	4,68	84,7	63,8	25,38	33,25
2013			95,9	94,7	26,12	32,53

*Розраховано за [13]

намітилась тенденція до збільшення питомої ваги осіб, які закінчили аспірантуру (докторантуру) із захистом дисертації: кандидатської – з 18,3 % – у 2005 р. до 26,1 % – у 2013 р., докторської – з 13,9 % до 32,5 % відповідно.

У цілому, вдосконалення потребує не лише система підготовки аспірантів і докторантів, але й система відбору претендентів на навчання у системі післядипломної освіти. В окремі роки не виконується державне замовлення на прийом до докторантури, знижується її ефективність (захищається в установлений термін лише кожен десятий докторант); випускники аспірантури зазвичай не поповнюють штатні посади кафедр вищих навчальних закладів [13].

Незважаючи на таку позитивну динаміку підготовки спеціалістів вищої кваліфікації, кадровий потенціал вузівської науки та науки загалом перебуває під загрозою. Рівень престижності праці в науково-освітній сфері падає. Викладацька діяльність у ВНЗ перестала бути достатнім джерелом матеріального забезпечення, що змушує значну частину викладацької еліти шукати додаткову роботу.

Вважаємо, що вища освіта повинна більш активно впливати на розвиток усієї системи освіти через удосконалення педагогічної освіти, розробку інтегрованих навчальних програм і відповідних новітніх технологій навчання, проведення наукових досліджень у цій сфері. Реалізація системи «наука – освіта – технології» у навчально-виховному процесі потребує посилення процесів інтеграції між наукою, освітою та виробництвом, що сприятиме підвищенню ефективності та якості професійно-практичної підготовки.

Гострою проблемою вищої школи сьогодні є організація процесу підвищення кваліфікації населення за допомогою системи безперервної освіти. Це, без сумніву, сприяє оптимізації професійно-кваліфікаційної структури робочої сили, підвищує рівень її конкурентоспроможності. Система післядипломної освіти створює умови здобуття особою освіти впродовж усього життя із набуттям таких базових компетенцій, як: уміння працювати в колективі, готовність поєднувати ділову кар'єру з продовженням навчання, здатність самостійно опрацьовувати отриману інформацію, приймати відповідальні рішення тощо.

Питання рівня доступності вищої освіти теж стоять на порядку денному процесу реформування системи вищої освіти. Аналіз структури населення в Україні показує, що за часів незалежності України зріс рівень доступності освіти, що визначається двома показниками: фізичною доступністю закладів освіти та фінансовою доступністю освітніх послуг для більшості населення [15, с. 21]. На рівні вищої освіти фізична доступність освітніх закладів не відіграє суттєвої ролі, оскільки мережа освітніх закладів є досить розгалуженою та спостерігається підвищення мобільності самого контингенту. Проблемою залишається фінансова доступність освітніх послуг, що залежить від статусу вузу, його престижності, місця розташування, обраної спеціальності.

Висновок про рівень фінансової доступності вищої освіти можна зробити на підставі порівнянь вартості навчання за місяць та розміру середньомісячної заробітної плати. Така практика застосовується в багатьох європейських країнах та США. Високий рівень доступності освіти сприяє підвищенню питомої ваги осіб серед економічно активного населення, що здобувають вищу освіту, при цьому частка осіб, що мають початкову загальну або не мають освіти взагалі в Україні з 2005 року скоротилася майже у 6 разів: з 237,3 тис. осіб у 2005 р. до 40,4 тис. осіб у 2013 році [4].

Беззаперечним завданням вищої освіти є досягнення прискореного прогресу у питаннях модернізації (реформування) національної системи освіти з метою одержання кожним індивідом нових знань, навичок, компетенцій, які будуть використані у науковій, освітній, технологічній, виробничій та іншій діяльності. Оцінюючи якість системи освіти України за рейтинговими показниками, констатуємо суттєве відставання нашої держави від країн – лідерів освітньо-інноваційного розвитку (табл. 4).

За аналізований період місце України у світовому освітньому рейтингу практично не змінилося. Надалі спостерігаємо високий рівень охоплення населення вищою освітою та провідні місця України у секторі природничих та математичних наук. Невиправдано низьким, на наш погляд, видається значення коефіцієнта охоплення серед-

Порівняльна характеристика індикативних показників вищої освіти та професійної підготовки в Україні та провідних державах світу у 2007 та 2013 роках*

№ з/п	Індикативні показники	2007 р.				2013 р.			
		Найвища позиція	Значення	Місце України	Значення	Найвища позиція	Значення	Місце України	Значення
1	Охоплення середньою освітою, %	Австралія	150,3	50	93,4	Австралія	135,5	41	97,8
2	Охоплення вищою освітою, %	Греція	94,9	14	72,8	Південна Корея	103,1	13	79,7
3	Якість системи освіти	Фінляндія	6,2/7	40	4,2	Швейцарія	6/6**	72	3,7
4	Якість викладання математики та природничих наук	Фінляндія	6,5/7	32	4,9	Сінгапур	6,3/7	30	4,8
5	Якість шкіл менеджменту	Франція	6,1/7	71	3,9	Швейцарія	6,2/7	88	3,9
6	Доступ до Інтернету в учбових закладах	Фінляндія	6,4/7	69	3,4	Ісландія	6,77	67	4,3
7	Доступність дослідницьких та освітніх послуг	США	6,1/7	66	3,9	Швейцарія	6,5/7	84	3,9
8	Підвищення кваліфікації персоналу	Данія	5,9/7	99	3,5	Швейцарія	5,7/7	92	3,8

*Складено за [1; 16]

**у другій частині дробу (знаменнику) вказане максимальне значення

ньою освітою та невисокі місця у світовому рейтингу – 41 у 2014 році проти 50 у 2008 році. Позитивні тенденції демонструє показник доступу до Інтернету, значення якого зросло на 0,7 пункти за аналогічний період. Водночас чимале занепокоєння викликає різке падіння показника якості вищої освіти та зниження рейтингу України на 32 позиції – із 40 на 72 місце. За даними центру Разумкова, понад 50,6 % респондентів вважають, що сучасна українська освітня система забезпечує середній рівень освіти, 16 % – високий, 21,5 % – низький. Майже половина опитаних (45,5 %) стверджують, що за часів незалежності вітчизняна система освіти погіршилася, а для 77,4 % респондентів якісна вища освіта є практично недоступною [17]. Це, на нашу думку, зумовлено низкою причин внутрішньосистемного характеру, зокрема:

- браком фінансової та академічної автономії, що сягає корінням в радянське минуле, адже централізована система управління вищою освітою передбачала складну бюрократичну процедуру для зміни навчальних планів, реалізації освітніх інновацій, розподілу бюджетних коштів та ін. Принципи організації і менеджменту освітньої діяльності теж залишилися адміністративними, що не відповідають соціальній активності суспільства, інформаційним викликам часу, потребам ринку праці, гнучкій диверсифікації постачальників освітніх послуг, зростаючій студентській мобільності;
- відсутністю мотивації до навчання у студентів та підвищенням якості надання освітніх послуг у викладачів. На жаль, немає прямого зв'язку між обсягами фінансування, зокрема преміюванням

та продуктивністю праці науково-педагогічного персоналу;

- негнучкістю системи вищої освіти, внаслідок чого рівень знань випускників не відповідає очікуванням роботодавців, підготовка фахівців за спеціальностями, що не відповідають реальним потребам ринку праці;
- низькою персоналізацією освіти, що блокує особистий розвиток і самореалізацію осіб, які навчаються;
- непрозорістю проведення процедур із питань забезпечення якості вищої освіти (залучення громадськості, провідних або міжнародних експертів);
- невідповідністю вітчизняної системи забезпечення якості вищої освіти європейським стандартам.

Загалом, питання забезпечення якості вищої освіти повинні стояти на порядку денному новоствореного Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, до компетенції якого також входять: формування вимог до системи забезпечення якості вищої освіти, розроблення положення про акредитацію освітніх програм; аналіз якості освітньої діяльності ВНЗ України; проведення ліцензійних експертиз; формування єдиної бази даних запроваджених вищими навчальними закладами спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти на кожному рівні вищої освіти тощо [2].

Висновок. Зміни, пов'язані зі зростанням ролі знань та інтелекту у суспільстві, виникнення глобального ринку праці, соціально-політичні трансформації виявили суттєвий вплив на роль, функції та способи функціонування системи вищої освіти у всьому світі, зокрема і в Україні.

Так, у відповідь на світові тенденції розвитку в Україні відбуваються кардинальні зміни в системі вищої освіти, включаючи зміни структури фінансування і управління, створення системи оцінки і акредитації навчальних закладів, нормативно-правової бази, реформування навчальних програм.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Global Competitiveness Report 2014 – 2015. Full Data Edition. – [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>
2. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]– Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
3. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
4. Результати вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2005/2006 – 2013/2014 навчальних років / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Лукіна Т. Сутність категорії якості освіти в умовах реформування освітньої галузі / Т. Лукіна, О. Ляшенко // Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президенті України. – 2003. – № 2. – С. 126 – 134.
7. Перехейда О. Управління якістю освіти / О. Перехейда // Директор. – 2009. – № 1. – С. 78 – 79.
8. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Продовження навчання та здобуття освіти : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Educational expenditure statistics: European Commission Eurostat. – [Electronic resource]. – Access mode: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Educational_expenditure_statistics
11. Видатки зведеного бюджету на освіту / Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfn.gov.ua/>
12. Руткевич О. Вища освіта: «доступна» та / або «платна»? / О. Руткевич // Вища освіта. – 2005. – № 5. – С. 104 – 112.
13. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2013 році : статистичний збірник / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
14. Федулова Л. І. Державна політика в національній інноваційній системі: стабільність зберігається / Л. І. Федулова // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 4. – С. 90 – 103.
15. Проблеми освітньої системи України // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 4. – С. 21 – 32.
16. The Global Competitiveness Report 2008 – 2009. Full Data Edition. – [Electronic resource]. – Access mode : http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2008-09.pdf
17. Соціологічні опитування. Громадяни України. Освіта / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php?cat_id=178

REFERENCES

- “Educational expenditure statistics: European Commission” http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Educational_expenditure_statistics
- Fedulova, L. I. “Derzhavna polityka v natsionalnii innovatsiinii systemi: stabilnist zberihaietsia” [Public policy in the national innovation system: stability is preserved]. Aktualni problemy ekonomiky, no. 4 (2008): 90-103.
- [Legal Act of Ukraine] (2002). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
- Lukina, T., and Liashenko, O. “Sutnist katehorii iakosti osvity v umovakh reformuvannia osvitynoi haluzi” [The essence of the category of quality education in the field of educational reform]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy, no. 2 (2003): 126-134.
- [Legal Act of Ukraine] (2014). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
- “Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini u 2013 rotsi” [Research and Innovation in Ukraine in 2013]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- “Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2005/2006 - 2013/2014 navchalnykh rokov” [Key indicators of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of 2005/2006 - 2013/2014 academic years]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- “Prodovzhennia navchannia ta zdobuttia osvity” [Continuing training and education]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Perekheida, O. “Upravlinnia iakistiu osvity” [Quality management education]. Dyrektor, no. 1 (2009): 78-79.
- “Problemy osvitynoi systemy Ukrainy” [The problems of the educational system of Ukraine]. Natsionalna bezpeka i oborona, no. 4 (2002): 21-32.
- Rutkevych, O. “Vyshcha osvita: «dostupna» ta / abo «platna»?” [Higher Education: “available” and / or “paid”?]. Vyshcha osvita, no. 5 (2005): 104-112.
- “Rezultaty vybirkovoho obstezhennia naselennia (domohospodarstv) z pytan ekonomichnoi aktyvnosti” [The results of the sample survey of population (households) on economic activity]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- “Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2013 rik” [Statistical Yearbook of Ukraine for 2013]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- “Sotsiologichni opytuvannia. Hromadiany Ukrainy. Osvita” [Public opinion polls. The citizens of Ukraine. Education]. Tsentrazumkova. http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php?cat_id=178
- “The Global Competitiveness Report 2014 - 2015. Full Data Edition” <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>
- “The Global Competitiveness Report 2008 - 2009” http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2008-09.pdf
- “Vydatky zvedenoho biudzhetu na osvitu” [Consolidated budget to education]. Ministerstvo finansiv Ukrainy. <http://www.minfn.gov.ua/>